

Hacı Murat: Biyografi Denemesi*

Vasili Potto**

Çev. Murat Topçu (Papşu)

Özet

Kafkas-Rus Savaşı'nın ünlü lideri İmam Şamil'in naibi olan ve Lev Tolstoy'un aynı adlı romanıyla ölümsüzleştirdiği Hacı Murat (1816-1852), Şamil'le anlaşmazlığa düşüp 1851 yılında Ruslara sığınmak zorunda kalmıştı. Tiflis'te kaldığı bir yıl boyunca anlattıkları kayıt altına alınmıştır. Hacı Murat hakkındaki bu biyografi denemesi, Rusya genelkurmay arşivinde muhafaza edilen bu kayıtlara, Kafkasya askeri valisi Prens M.S. Vorontsov'un savaş bakanına mektuplarına ve bazı dergi makalelerine dayanarak kaleme alınmıştır.

Lev Tolstoy'un "Hacı Murat" romanını yazarken başvurduğu temel kaynaklardan biri de bu biyografi denemesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dağıstan, İmam Şamil, Kafkas savaşı, Kafkasya, müridizm

Hadji Murat: A Biographical Account

By: Vasili Potto

Translated by: Murat Topçu (Papşu)

Abstract

A naib (deputy) of Imam Shamil, the legendary guerrilla leader in the Russo-Caucasian wars, Hadji Murat (1816-1852), who was immortalised in the novel Hadji Murat by Lev Tolstoy, had to flee to the Russian camp after breaking off with Shamil. He lived in Tbilisi for

---

* Bu makale ilk olarak "Gaci-Murat (Biografiçeski oçerk)" başlığıyla *Voyenniy Sbornik*'te yayımlanmıştır (№ 11, 1870, s. 159-187).

** Vasili Aleksandroviç Potto (1836-1912) subay, askeri yazar. 1855'ten 1860 ortalarına kadar Kafkasya'da görev yaptı. Daha sonra askeri eğitim kurumlarında görev aldı ve askeri tarih çalışmalarıyla ilgilendi. 1887'de tekrar Kafkasya'da, Kafkasya Askeri Dairesi karargâhında görevlendirildi. 1899'da aynı karargâhın askeri tarih şubesi başkanı oldu. Bu şubenin bazı yayınlarının ve *Kavkazski Sbornik*'in editörlüğünü yaptı. 1860'lı yıllarda "Dragun" mahlasıyla makaleler yazdı. Kafkas-Rus Savaşı'yla ve Kafkasya etnografyasıyla ilgili çok sayıda çalışması vardır. (*Kavkazski Etnografiçeski Sbornik III*, Moskova-Leningrad, 1962, s.182).

a year where his account of the events was noted down. This biographical work on Hadji Murat is penned down on the basis of a meticulous analysis of these records, which are kept in Russian military archives, the letters of Prince Mihail Vorontsov, the governor of the Caucasus, to the Russian Minister of War, and other earlier works on the topic.

It is noteworthy that Lev Tolstoy extensively used Potto's work when writing his masterpiece Hadji Murat.

Keywords: *Daghestan, Imam Shamil, Caucasian Wars, Caucasus, muridism*

Şamil'in birliklerinin ünlü önderleri arasında ilk sırayı kuşkusuz, adı on iki yıl boyunca Çeçenistan'ın ve Dağıstan'ın her köşesinde ünlenen Hacı Murat alıyordu. O Şamil'in en cesur, becerikli ve nüfuzlu silâh arkadaşıydı.

Aslen Avardı. Hacı Murat'ın onu sonradan politik bir kişilik olarak ortaya çıkaran, onda bu kadar atak, güçlü bir ruhun gelişmesini sağlayan çocukluğunun nasıl geçtiğine dair elimizde hiçbir bilgi yoktur. Adı ilk kez 1830'larda, müridizmi yaymak amacıyla o zamanlar Avar topraklarını istila eden Gazi Molla (Gazi Muhammed - ç.n.) ile çarpışmalarda öne çıkan, soylu sınıftan bir *bek** olarak duyuldu. Gazi Molla'nın girişimi başarıya ulaşmadı; Avarlar tarafından bozguna uğratıldı ve Hacı Murat, kaçan müritlerin savaş meydanında bıraktığı bayrakları toplayarak, Avar halkının sadakatini kanıtı olarak doğrudan Tiflis'e, Baron Rozen'e gönderdi.¹

Gazi Molla'nın başarısızlığı haleflerini yıldırmadı. Avar hanlarının elindeki iktidar imamlara gerekliydi. Bu nedenle Avar ülkesini fethetmek için yeni arayışlara girdiler. Hacı Murat notlarında şöyle diyor:

Direnmek için yeterli gücüm olmadığından, o zaman Avarların yöneticisi olan Omar Han'la birlikte Baron Rozen'den yardım istemek için Tiflis'e gittim. Tiflis'te on gün kaldık, fakat hiçbir şey elde edemedik. Biz döner dönmez Hamzat Bek Avar topraklarına girdi ve Avar hanlarını haince ortadan kaldırarak Hunzah'ı aldı.

---

* Bek: Soyluluk unvanı. (ç.n.)

¹ Hunzah'ın duvarları dibinde meydana gelen bu çarpışmada Hacı Murat'ın babası müritler tarafından öldürüldü.

Ancak Hamzat Bek'in iktidarı sadece birkaç ay sürdü. Ülkesini kurtarma amacıyla olan Hacı Murat, öldürülen hanın intikamını almaya yemin etti ve etrafına adam toplamaya başladı. Ayaklanmak için sadece bir işaret bekleyen halkta kıpırdanmalar başladı. Başında Hacı Murat'ın kardeşi Osman Hacı'nın bulunduğu bir suikast planı hazırlandı ve imamın her zaman camide halkla birlikte namaz kıldığı gün saldırı günü olarak belirlendi... Hamzat'ı suikast konusunda uymaları işe yaramadı: "Allah'ın canını almak için gönderdiği meleği durdurabilir misin?" diye sordu diğerlerinden daha fazla ısrar eden bir müridine. -"Elbette hayır", diye cevap verdi mürit. - "Huzur içinde evine git ve bil ki hiç kimse yukarıda kendisi için yazılan kaderden kaçamaz."

Gerçekten Hamzat Bek'in günleri sayılıydı. Camiye geldiğinde biraz uzakta dikilen, yamçılarına bürünmüş, kıyafetlerini ve yüzlerini gizleyen birkaç kişinin bu vahşi görüntüsünden ürkerek tereddütle durakladı. Geri çekilmek için geç kalmıştı; suikastçiler² o anda müritlerin üzerine atıldılar. Sokaklarda kaynaşan kalabalık da camiye doluştu ve şiddetli çatışmaya katıldı. Hamzat'ın yanına kadar ulaşan Osman Hacı kamasıyla ona öldürücü darbeyi indirdi, fakat kendisi de hemen orada müritler tarafından parça parça edildi. Ancak Avarlar galip geldiler. Hamzat'ın çıplak ölüsü ayaktakımının hakaretlerine terk edildi ve dört gün boyunca meydanlarda sürüklendi. Müritler yok edildi ya da Hunzah'dan kovuldu. Ancak Hamzat Bek'in hanlık sarayına sığınan akrabaları uzun süre teslim olmak istemediler. Sonunda onlar da ele geçirildiler. O zaman Hunzahlılar darbenin baş aktörlerinden biri olan Hacı Murat'ı önderleri olarak seçtiler ve iktidarı ona teslim ederek müritler tarafından yağmalanan ve harap edilen ülkede düzeni sağlamasını istediler. Hacı Murat gayretle işe koyuldu. Olan biteni Tiflis'te öğrendiklerinde ona *praporşçik** rütbesi verdiler ve Gazikumuk hanı gelinceye kadar onu Avarya'nın yönetiminde bıraktılar.

Yeni imam seçilen Şamil'in ülkede hâkimiyet kurma çabalarına inatla karşı koyan Hacı Murat, eylemlerinin en hızlı zamanında Rusların ısrarıyla yerini önce Gazikumuk hanı Muhammed Mirza'ya, sonra da bir zamanlar tehdit yaratan ve Avar hanedanıyla yakın

² Hacı Murat'ın ifadesine göre sayıları on kişi kadardı.

* Praporşçik: Rus ordusunda subay ve erbaş arasında bir rütbe. (ç.n.)

akraba olan Mehtula hanına bırakmak zorunda kaldı. Son yöneticisi zamanında Avarya'nın Rus birliklerince alınması sorunu da halledildi. 27 Mayıs 1837'de sekiz tabur piyade ve üç Kazak süvari bölüğü, 22 topla birlikte Dağlıların adını korkuyla andığı General Fezi komutasında Hunzah'ı ele geçirdi. Şamil'in artan gücü Avarya'da yeni sorunlar çıkması tehdidi yarattığından, General Fezi derhal Şamil'e karşı harekete geçti. Aşaltı'yı aldı, Teletli'yi kuşattı ve Şamil'i artık Dağlıları rahatsız etmeyeceğine dair yemin vermeye zorladı.³

---

³ Kafkas Savaşı hakkındaki el yazması notlardan birinde, hem bu sefer hakkında hem de General Fezi'nin kişiliği hakkında şu yazıyı okuyoruz. Bilinmeyen bir yazar Fezi hakkında şunları yazıyor:

“1835 yılında 20'inci Piyade Tümeni'ni aldığıında, Velyaminov tarafından kendisine Sol Kanat'ın işleriyle bizzat ilgilenmesi görevi verildi. Onun oradaki, daha sonra da Dağıstan'daki varlığı, çok kan dökülmesi ve en küçük bir fayda elde edilememesiyle hatırlandı. 1836 yılında, Hat'a baskın yapan iki kavmi cezalandırmak için dondurucu soğuklarda ormanlık Çeçenistan'a gitti ve orada mucize yarattı. Çeçenlere korku saldı, fakat baskın yapanların yerine başkalarını cezalandırdı ve bu yüzden herkesi kendine düşman etti. Onu Dağıstan'a tayin ettiler. Orada da olağanüstü işler başardı. Hızla Avarya'ya daldı ve zor çıktığı yerlere kadar girdi. Sonunda, Teletli köyü yakınında Şamil General Fezi'yi sardı. Kuşatma altındaki Fezi de Şamil'in vadiden çıkış yolunu kapattı. Böyle bir olay herhalde daha hiç olmamıştır. Fezi, Şamil'e hücum etti ve püskürtüldü. Bir süre sonra artık düşman tarafların yapacak bir şeyleri yoktu, görüşmelere başladılar. Her ikisi de baskınlara son vereceklerine söz verdiler ve bu şekilde, tatlılıkla ayrıldılar. “Kuşun uçtuğu yerden Fezi birlikleriyle geçer ve onun için ulaşılmaz yer yoktur” derler. Sonra onu Rusya'ya çağırdılar, ama o burada mutluymuş ve onu Dağıstan'dan almak gerekmiyordu. Bir emri ondan iyi kimse yerine getiremezdi...”

General Fezi'nin hatırası Kafkasya'da hâlâ yaşıyor. Çeçenler, bize hemen hemen harfiyen tercüme ettikleri, hakkındaki şu şarkıyı hâlâ söylüyorlar:

*Vay başımıza gelenler! Fez ordusuyla üzerimize geliyor,
Nerede, kardeşler, nasıl saklanırsınız.
Dağda, ormanda, her yerde peşimizde,
Vuruyor, bizi kesiyor, süngülerle parçalıyor...
Esir alıyor, hayvanları kaçırıyor, köyleri yakıyor.
Ağlamak, sızlanmak ondan kurtuluş değil,
Eskiden, Fez buralara gelmeden,
Ormana girmeye, bizi bulmaya Rus korkardı.*

Hunzah'ın Rus birliklerince ele geçirilmesiyle Hacı Murat, Kuzey Dağistan birliklerine komuta eden General Klyuki fon Klugenau şahsında kendine güçlü bir hamî bulmuş oldu. Hacı Murat'ın askeri yeteneklerine değer veren General Klyuki ona iltifat ederek, para ödülleriyle kendi yanına çekmeye çalıştı, daha sonra Avarya yöneticisi yapmayı vaat etti. Hacı Murat şöyle diyor:

Bu, o zamandan beri beni Rus yönetiminin gözündeki karalamak için fırsat kollayan Mehtula hanında bana karşı garz doğurdu. Entrikaları uzun süre işe yaramadı, fakat bir keresinde, Klugenau'un uzun süreliğine bir yere gittiği sırada komutana benim Şamil'le ilişki içinde bulunduğumu ve bu konuda hemen bir soruşturma açılmasının iyi olacağını bildirdi. Komutan tutuklanmamı ve *kazamata** konmamı emretti. Birkaç gün beni burada bir topa bağlı olarak tuttular, sonra da vatan haini gibi, güçlü bir konvoy eşliğinde Sunja'ya yolladılar. Oysa suçsuz olduğum gün gibi ortadaydı.

Hacı Murat yolda kaçtı, fakat bu konu üzerinde durmayacağız; okuyucular Okolnıçiy'in makalesinden bu olayın hikâyesini artık biliyorlar.⁴

Şamil'le olan eski düşmanlığı ve Ruslarla barışma imkânının olmaması Hacı Murat'ı ilk zamanlarda, birçok taraftarının olduğu Tselmez'de barınak aramak zorunda bıraktı. Burada yanına, Şamil'in olanları unuttuğunu, *gazavata*** hizmet etme arzusunda ise onu hürmetle kabul edeceğini bildiren bir elçi geldi. Hacı Murat bu teklifin samimiyetine inanmayarak tereddüt etti. Bu sırada Tselmez'e Klyuki fon Klugenau'dan mektup getiren bir casus da geldi. General onu tekrar Rusların tarafına geçmeye davet ediyordu. Çok güvenmiş olan Hacı Murat mektubu Mehtula hanına gönderdi. Han öfkeden

---

*Geldi, ormana girdi, bizi korkutuyor şiddeti,
Ondan bizi ancak mezar kurtarır.*

Bu şarkının her dizesine hüznü Çeçen nakaratı "aay, day-dalallay" ile eşlik edilir.

* Kazamat: Kalede top ateşinden korunmak için genellikle yerin altına kazılmış koranak, siper. (ç.n.)

⁴ "Pereçen poslednih voyennih sobitij v Dagestane (1843 god)" (Dağistan'da Son Askeri Olayların Dökümü (1843), *Voyenniy Sbornik*, № 3. 1859.

** Gazavat: Cihat, kutsal savaş. (ç.n.)

köpürerek mektubu paramparça etti ve çeşitli entrikalarla, samimi olduğu Klugenau'un Hacı Murat'ın üzerine birlik göndermesini sağladı.

İki dağ topu bulunan, Tuğgeneral Bakunin komutasında bir piyade taburu şafakta köyü kuşattı. Çarpışma sabahtan akşam geç saatlere kadar sürdü. Tselmez'in yarısı artık Bakunin'in elinde bulunduğu sırada Şamil tarafından gönderilen Andililer Hacı Murat'ın yardımına yetiştiler. Cesaretlenen Tselmezliler de hücumla geçtiler ve büyük zayıat verdirerek Rusları püskürttüler. Bakunin öldürüldü, birliğinin geri kalanı da tamamen yok olmaktan zor kurtuldu.⁵

Bu hezimetin intikamını almak için Ahmet Han, Hunzah'a gelerek Hacı Murat'ın üç amcasının oğlunu zincire vurdurdu ve birkaç gün sonra da köylülere onları öldürmelerini emretti. Hacı Murat da etrafına güçlü bir grup toplayarak beş gün boyunca Hunzah'ın çevresini yakıp yıktı. Avar köyleri Tsolada, Yendegodk, Mesterah, Monah, Bagtloh, Tahita v.d. onun acımasız öfkesinin kurbanı oldular. Ahmet Han yanında güçlü bir koruma birliği olmadan hiçbir yere gitmediğinden bu intikamdan kurtuldu.

Bütün bu nedenler Hacı Murat'ı Ruslardan tamamen kopma noktasına getirdi. Tselmez'de kendisine gönderdiği yardıma minnet duyarak Şamil'le yakınlaştı ve onun tarafından Avarya naibi olarak atandı. 1843 yılındaki feci olayların başlangıcında bu saygın makamda bulunuyordu.

Hacı Murat, "ayaklanma bütün Dağıstan'ı sardığında Şamil, naipleri arasında beni üstün tutuyordu ve diğerlerinden daha sık bana Ruslarla çarpışma fırsatı veriyordu" diyor. Untsukul alındığında ve şartlar Şamil'in bu ilk başarısının meyvelerinden yararlanmak için etkin şekilde hareket etmesini gerektirdiğinden, Hacı Murat'a üç bin kişilik bir grupla Avarya'ya gitmesi ve orayı Ruslara karşı ayaklandırması görevini verdi. Başarı beklenenden çok büyük oldu. Hunzah'a ilerleyen Hacı Murat muharebeyle önce Oboda köyünü, sonra Tanus'u aldı. Hotsatl ve Gergebil'den geçen, düzlükteki tek irtibat hattımızı kesme tehdidi yarattı. Hunzahlıların bu yolu kurtarma ve onları ihanetten alıkoymak için Betlançu köyünde rehine alma girişimi başarısızlıkla

---

⁵ Müfrezeden kalanları muharebeden Kurmay Yüzbaşı Passek kurtardı. Passek sonradan general ve Kafkasya'nın ünlü bir kahramanı oldu. Bu onun savaş meydanındaki ilk çıkışıydı.

sonuçlandı. İlk silah sesleriyle birlikte Hacı Murat birkaç müridiyle dörtnala köye geldi ve cesaretlenen köylüler milisleri püskürttüler. Daha sonra hızla Ahalçı'ye gitti ve garnizon silahlarını bıraktığında tekrar Şamil'in yanına döndü. Bu arada Şamil Dağıstan'ın merkezindeki son dayanak noktamız Hunzah'ı kuşatmıştı.⁶

Hacı Murat boş yere ısrarla saldırıya geçmelerini istedi. Şamil ablukayı tercih ediyordu ve ancak Prens Argutinski Güney Dağıstan'daki birlikleriyle Gergebil'e ulaştığında, Hacı Murat'ı 3 bin kişilik bir grupla onun üzerine gönderdi. İki taraf Hotsatl tepelerinde karşılaştılar. 13 Eylül sabahı başlayan kanlı çarpışma akşam geç saatlere kadar sürdü. Hacı Murat bozguna uğradı. Avarya'yı temizlemek zorunda olan Şamil ise Şamhallık'a* ve Kumuk düzlüğüne yöneldi.

Askeri faaliyetler bu bölgede yoğunlaşırken Ruslar fırsattan yararlandılar ve Avarya'yı bırakarak, şiddetli bir çarpışma olmadan düzlüğe çekildiler. Ancak Hacı Murat İrganay yakınlarında onların yolunu kesmeyi başardı ve ardından Balkan Vadisi'nin girişini koruyan Zıryanı köyünü kuşattı. Bir ay boyunca burada Passek'in müfrezesini kuşatma altında tuttu ve onu son dayanma noktasına kadar getirdi.⁷

⁶ Ahalçı'de Asteğmen Zaletov komutasında Tiflis Avcı Alayı'nın 9'ncu Bölüğü'nün bir kısmı bulunuyordu. Söylendiğine göre Zaletov Ahalçı'den, eğer takviye gönderilmezse düşman yaklaştığında teslim almak zorunda kalacağını yazmıştı. Dediği gibi de müritler görüldüğünde tek kurşun atmadan silahını bıraktı.

* Şamhallık: Tarki Şamhallığı olarak bilinen, Dağıstan'ın Kumukların yaşadığı kuzeydoğu bölgesinde kurulan devlet. Merkezi Tarki şehri olan ve 1867 yılında ortadan kaldırılan şamhallığın toprakları Sulak nehrinden Dağıstan'ın güney sınırına kadar uzanıyordu. Şamhal Dağıstan'ın Kumuk yöneticilerinin unvanıydı. (ç.n.)

⁷ Birliğin kuşatma altında katlanmak zorunda kaldığı zorlukları anlatan, Passek'e ithaf edilen bir asker şarkısı:

<i>Koca boynuzlu sığırı,</i>	<i>Üstümüz başımız döküldü,</i>
<i>paralandı,</i>	
<i>Sonuna kadar kemirdik,</i>	<i>Tutar yerimiz kalmadı.</i>
<i>Atları yemeye başladık,</i>	<i>Kışla baş ettik,</i>
<i>Hem haşladık hem fırınladık,</i>	<i>Hasırları serdik,</i>
<i>Kurşun barutuyla tuzladık,</i>	<i>Yamçının kaputun yerine.</i>
<i>Tütüne veda ettik,</i>	<i>Ayaklarımızı sardık sarmaladık,</i>

Fakat Passek'i teslim alamadı ve yardımına yetişen taze kuvvetler tarafından bozguna uğratarak kendisi dağlara çekilmek zorunda kaldı. Hacı Murat dağlarda boş durmadı. Etrafına yeni bir grup topladı ve Lezgi Hattı'na geçerek Bejenyan'dan sekiz bin baş koyun, at ve sığır kaçırdı.

Hacı Murat, "Geri çekilirken yaylım ateşi altında kaldık ve iki bölük komutanımı kaybettim", diyor.

1844 yılından itibaren Hacı Murat, o zaman İmam Şamil'in topraklarının idari yapılanmasına göre mevcut dört bölgesinden birini yönetti.⁸ O zamandan itibaren Şamil'in başlıca bütün eylemlerine ve olaylara katıldı. 1845 yılı başında Daniel Sultan'ın büyük bir birliği Çoh'u kuşattığında, bu zengin, kalabalık ve bize sadık köyün yardımına koşan Akuşalı ve Tsudaharlı milisleri o dağıttı. Dağlıların başarıları sürekli değildi. Teletl yakınlarında Samur müfrezesinin toplandığını öğrenen Hacı Murat üzerlerine yürüdü. Fakat daha sonra kendisinin de itiraf ettiği gibi, Rusların ustaca bir manevrasıyla yanıldı, aniden saldırıya uğradı ve acı bir yenilgi tattı. Yine de olağanüstü bir enerjiyle etrafına yeni bir grup topladı ve askerler tarafından "peksimet seferi" diye anılan, dört günlük kanlı muharebeye katılmak için Dargo'ya koştu.⁹

Ertesi yıl Hacı Murat, Şamil'le birlikte Kabardey'e yapılan sefere katıldı. Oradan Kuban'a geçmeyi ve müridizm aracılığıyla, Çeçenistan ve Dağıstan'ın bütün kavimlerinin Şamil'in yönetimi ve iktidarı altında birleşmeleri gibi, Doğu ve Batı Kafkasya halklarını da birleştirmeyi düşünüyorlardı. Hacı Murat bu seferi şöyle anlatıyor:

Ne yazık ki, bu sefer İmam'ın en başarısız girişimlerinden biriydi. Bizi aldattılar. Daha en başında başaracağımıza dair güvenimizi kaybettik. Çünkü Kabardeyler verdikleri söze rağmen bizi hiç de

---

Kuru ot tüttürdük, Yediğimiz atların derisiyle.

⁸ Bu bölgeye Avarya, Karata, Tehnutsat ve ona yakın Lezgi toplulukları dahildi. Dağıstan'ın kalan bölümü Gazi Mahoma'nın idaresi altında bulunuyordu. Dağlık Çeçenistan'ın bütün batı kısmı Ahverdi Mahoma'ya; Salatav, Miçik, Auh, Gümbet ve Andi ise, ünlü İçkerya seferinde adını duyuran Şuib Mulla'ya bağlıydı.

⁹ Bu çarpışmada cesaretiyle ünlü General Passek öldü. Bu, Hacı Murat'la üçüncü karşılaşmasıydı. Onunla ilk kez Tselmez'de, ikinci kez Zıryanı'de ve üçüncü kez de Dargi seferinde savaşmıştı.

dostça karşılamadılar, en gerekli ihtiyaçlarımızı vermediler ve bize büyük yiyecek sıkıntısı yaşattılar. Bunun üzerine bir de Sunja'da geçeceğimiz geçidin güçlü bir müfreze tarafından tutulduğunu, geri çekilme yolumuzu kesmeye hazırlandıklarını öğrendik. Şamil ne yapacağını şaşırmişti ve benden, eğer mümkünse bu işi halletmemi istedi. Ben de geriye döndüm, hiç tereddüt etmeden Ruslara saldırdım ve geçidi ele geçirdim. Böylece Şamil'in korkunç bir yenilgiden kurtulmasını sağladım. Kabardey'den hiçbir şey elde edemeden döndük ve büyük kayıp vermeden eve ulaştığımız için şükrettik.

1847 yılında Hacı Murat, Şamil'le birlikte Prens Argutinski'ye karşı Gergebil'in savunmasında bulundu. Sonra Saltı'ya geçti. Oradan, bilinen cesaretiyle, Dağıstan'ın en önemli köylerinden birinin kaderinin bağlı olduğu kuşatmanın gidişatını değiştirmek için sık sık hücumlar yaptı. Saltı'nın sık bahçelerinde meydana gelen çarpışmalardan birinde, Kafkas Savaşı'nda ün kazanmış, Nizovoy İstihkâmı'nın savunmasında iki kez rütbe ve Aziz Georgi nişanı almış Yarbay Bibanov öldürüldü.¹⁰ Hacı Murat'ın sözlerine göre, Yarbay Bibanov topu bizzat kendisini savunuyordu ve birkaç kurşunla vurularak düştü.

Ertesi yıl Prens Argutinski ikinci kez Gergebil'i kuşattığında Hacı Murat hastaydı ve kampa diğer naiplerden daha geç katıldı. Düşmanları bunu fırsat bilerek Şamil'i, Hacı Murat'ın Ruslara geçmek niyetinde olduğuna inandırdılar. Şamil onu soğuk karşıladı ve o günden sonra aralarında gizli bir düşmanlık başladı. Ancak, üzerinden her türlü kuşkuyu uzaklaştırmak isteyen Hacı Murat Rusların hücumu sırasında Gergebil bahçelerinin savunması görevini kendisine vermesini istedi, Şamil de bunu kabul etti. "Çarpışma çok şiddetliydi",- diyor Hacı Murat,- "müritlerim büyük cesaret gösterdiler, ama her şeye rağmen geri çekilmek zorunda kaldım. Elliden fazla ölüyü Ruslara ganimet olarak bıraktım."

Aynı yıl Şamil Samur bölgesine girdiğinde Hacı Murat müstakil bir gruba komuta ediyordu. Ahtı maden suları tarafından Hozrı'ya indiklerinde onları bin beş yüz kişilik milis birliğiyle Albay Mişçenko bekliyordu. Tarafların karşılaşması çok ilginç bir şekilde oldu. Düşmanı karşılamaya gönderilen devriyelerimizden biri 20-30 kadar

¹⁰ 1843 yılında (*Voyenniy Sbornik*).

atlı Lezgiye rastladı. Lezgiler “Hacı Murat!” diye bağıarak kılıçlarına sarıldılar. Devriye de “Hacı Murat!, Hacı Murat!” diye bağıarak hızla geri dönüp kaçımaya başladı. Ordugâhta bulunan bütün milisler aynı şekilde paniğe kapıldılar ve hepsi atlarına atlayıp kargaşa içinde dağıldılar.

Gimri köyü fonunda Hacı Murat. (G.G. Gagarin, 1847)

Ganimet olarak Lezgilere çok sayıda at ve birkaç esir kaldı. Daha sonra Gazi Mahoma ve Daniel Sultan’ın gruplarıyla birleşen Hacı Murat, Prens Argutinski’nin üzerine yürüdü ve onlarla birlikte

Miskinci yakınlarındaki kanlı çarpışmaya katıldı. Hacı Murat şöyle anlatıyor:

Bu çarpışmada Ruslar bizi tam bir bozguna uğrattı. İlk olarak Daniel Sultan adamlarıyla birlikte toplu kaçış işareti verdi, biz de onu izlemek zorunda kaldık. Bu arada Prens Argutinski Ahtı'yı kurtardı ve Samur bölgesindeki köylerimizi ele geçirdi.

1849 yılında Hacı Murat'ı Çoh'un savunmasında, 1850'de de Çeçenistan'da Şalî'de çarpışırken görüyoruz. Hacı Murat'ın bu aralıksız seferlerde ve çarpışmalarda kazandığı şöhret ne kadar büyük olursa olsun, dürüstlük adına söylemek gerekir ki, o diğer Dağlı liderleri gibi büyük askeri birlikleri komuta etme yeteneğine sahip değildi. Bu yüzden de sık sık yenilgiye uğruyordu. Onun asıl yeteneği baskınlardı. Baskınlarda hiç kimse cesaretle, atılganlıkta ve zihin çevikliğinde onun önüne geçemezdi. "O bir zamanların ünlü panları Sapegi ve Lisovski gibi yaman bir gerillaydı", diyor Okolniçiy. "Dört beş atlıyla birliklerimizin arkasına sarkmak, elimizdeki bölgenin içlerine sızmak, bugün 70, yarın 100 verst kat etmek, yanlış alâmla birlikleri başka tarafa çekmek ve karışıklıktan yararlanarak, cezasını görmeden sıyrılıp gitmek onun için çok kolaydı."¹¹ Bu parlak yetenekleri Hacı Murat'a, dağlarda hiçbir naibin kazanamadığı kadar büyük bir ün, halk arasında da popülerlik kazandırdı. Bu, zaman zaman Şamil'i bile korkutuyordu.

Hacı Murat'ın ilk cüretkâr baskınlardan biri, yukarıda bahsettiğimiz Bejanyan baskınıydı. Ele geçirilen zengin ganimet Hacı Murat'ın ününe ün kattı. Öte yandan Mehtula hanının ailesiyle eski hesabını görmek için ona bir fırsat verdi. Han artık hayatta değildi, 1843'te ölmüştü. Bu yüzden kan davasının Mehtula Hanlığı'nın başkenti Cengutay'da yaşayan hanın ailesiyle görülmesi gerekiyordu.¹²

Kabardey'den döndükten kısa süre sonra, fırtınalı bir gecede Hacı Murat aniden Cengutay'a geldi. Yanında sadece iki yüz müridi vardı.

¹¹ "Pereçen sobitiy v Dagestane" (Dağıstan'daki Olayların Dökümü), *Voyenniy Sbornik*.

¹² Hanın karısının kaçırılış hikâyesinin doğruluğundan emin değiliz, anlatan birinin sözleriyle kaydettik. Bu olayı yakından bilen yaşlı Kafkasyalılardan birinin anılarını okuyucularla paylaşmasını çok arzu ederdik.

Onların da büyük bölümü pusuda kaldılar. Hacı Murat diğerleriyle birlikte sessizce köye sokuldu. Sokaklarda dolaşan Rus devriyelerini atlatarak saraya girdi. Hanın karısını o kadar sessizce kaçırdı ki, en küçük bir hareket, koşturma olmadı. Uyandıklarında Hacı Murat'ın Ahmet Han'ın dul eşi Yok Bike'yi Cengutay'a kadar gelip kaçırdığını öğrenen ahalinin korkusunu ve şaşkınlığını tasavvur edin. Hanın ailesinin oturduğu sarayın sarp bir tepede, kalabalık bir köyün ortasında, yüksek taş duvarlarla çevrili ve kapılarının sıkı sıkıya kapalı olduğunu, yerlilerden güçlü bir nöbetçi ekibi tarafından korunduğunu, ayrıca köyde bir Rus piyade taburunun bulunduğunu da bunlara ekleyince Hacı Murat'ın bu işi nasıl başardığını anlamak mümkün değil. Ne yazık ki bu konuda ayrıntılı bilgi vermiyor. Sadece, kaçırdığı kadının üç ay boyunca onun evinde kaldığını, sonunda Daniel Sultan'ın ısrarları ve ricaları karşısında büyük bir fidye karşılığı akrabalarına geri verildiğini anlatıyor.

Dağıstan'da, olağandışı şu olaylar hakkında uzun uzun konuşma fırsatı bulamadık: Hacı Murat Şamhallık topraklarını tekrar ziyaret etti, Tarki şamhalının akrabası Alun Haz'ın kız kardeşini kaçırdı. Kazanişçi'de Tarkovski'nin oğlu Dolgut'un bin baştan fazla sığırını kaçırdı. Yarbay Ali Sultan'a ait Durganı köyünü yakıp yıktı ve bu olay nedeniyle alarma geçen birlikler üzerine doğru gelirken o aynı yönde hızla ilerleyerek Temirhan Şura'dan Ruslara ait at sürüsünü kaçırdı. Hacı Murat'ın cüretkârlığının sınırının nereye vardığını şu olayla da anlayabilirsiniz. 1849 yılında bir avuç cesur savaşçısıyla birkaç bin piyadenin bulunduğu Temirhan Şura'ya girerek Ermenilerin dükkânlarını yağmaladı. Bir görgü tanığı şöyle anlatıyor: "Bu delice hareketin başarısız olmasını anlıyorum, ama Hacı Murat'ın o hengâmede şehirden nasıl kaçıp gittiğini hala anlayamıyorum."

Şamhallık'a ve Mehtula'ya yaptığı baskınların kazandırdığı şöhretle yetinmeyen Hacı Murat, eski düşmanı Yelisuylu Hacı Aga'yı yakalamak için Lezgi Hattı'na bir baskın yapmayı planladı. Bu, şu anda ülkeyi esenlikle yöneten yüce imparatorumuz, o zaman veliaht olan Çareviç Kafkasya'yı şereflendirdiği 1850 yılı sonbaharı sonlarında oldu. Lezgi Hattı birlikleri değerli konuşunu karşılamaya hazırlanıyordu ve Dağıstan tarafından bir baskın hiç beklenmiyordu. Hacı Murat birdenbire büyük bir grupla ortaya çıktı ve baskın yaptı. Ancak, zamanında haber alıp kaçmaya fırsat bulan Hacı Aga'yı

yakalayamadı. Hacı Murat köye dokunmadı, fakat eve eli boş dönmek de istemediğinden, dağlardan Nuha bölgesine indi ve büyük posta yolundan Almanlı ve Ahkabur stanitsaları arasındaki Nuha'ya ilerledi. Sınırlarımız içinde karşısına ilk çıkan, hiçbir ihtiyatı olmadan yolculuk eden posta eri oldu. Ateş açan postacı öldürüldü, posta yağmalandı. Birincinin ardından gelen diğer posta ilginç bir şekilde kurtuldu. Postaya eşlik eden Kazaklar önlerinde yol boyunca ilerleyen Tatar atlılarını gördüler. Bunların o sırada Güney Kafkasya'da bulunan Çareviç'i karşılamak üzere gönderilen milisler olduklarını düşünerek, nereye ve neden gittiklerini öğrenmek için bir *çaparı** gönderdiler. Ormanın kenarında duran ve ot taşıyan birkaç Tatar çapara saf saf "Bu Hacı Murat, müritleriyle beraber Ruslarla savaşmaya gidiyor" diye cevap verdi. Bu haberle şaşkına dönen Kazaklar hemen geriye, Ahkabur stanitsasına döndüler ve yakındaki ormana saklandılar.

Hacı Murat posta atlarının Çareviç'in geçişi için Şemah yoluna bu istasyondan getirildiğini biliyordu ve bu yüzden istasyonun yanından geçerek doğru Babaratma'ya yöneldi. Orada posta istasyonu ile birlikte, bir subayın komutasında 32 kişiden oluşan bir Kazak karakolu da bulunuyordu. Kazaklardan, müfettişten ve öldürülen arkadaşını gömmeye Nuha'dan Ahkabur'a giden postacıdan başka Babaratma istasyonunda kimse yoktu. Arabacılar ve atlar Çareviç'in geçmesi beklenen çeşitli yollara gönderilmişti.

Kazaklar gibi müfettiş de, güçlü bir grubun kordon hattını geçip sınırlarımızdan bu kadar içerilere girebileceğini hiç aklına getirmediğinden Babaratma'da kaygısızca oturuyordu. Ve bir ekim sabahı, bizzat Hacı Murat'ın komuta ettiği yedi yüz kişilik büyük bir grup aniden Babaratma karakolunu sardı. Kazaklar onursuzca esir olmaktansa kahramanca ölmeyi yeğlediler. Umutsuzca kendilerini savunurken son kişisine kadar hepsi öldürüldü.¹³

"Avlu kapısının yanında, avluda ve odalarda pıhtılaşmış kan gölcükleri vardı", diye anlatıyor olaydan kısa süre sonra Babaratma karakoluna giden bir yolcu. Bunlar, çarpışmanın hayatta kalmak için

* Çapar: Yardımcı. (ç.n.)

¹³ Acımasız Lezgiler, Kazakları ortadan kaldırdıktan sonra istasyon bekçisini, Nuhalı postacıyı ve malûl bekçiyi de öldürdüler. Bekçinin karısını alıp götürdüler, çocuğunu ise yanan istasyon binasının alevlerine attılar.

değil ölmek için yapıldığını ve bir avuç Kazağa karşı kazandıkları zaferin Lezgilere pek ucuza mal olmadığını gösteriyordu. İstasyon binası kiremitle kaplı olsaydı, avlunun kapıları sağlam olsaydı, iki veya üç de kule olsaydı belki Kazaklar kendilerini savunabilirlerdi. Örnek ortadaydı. Kanlı trajedinin yaşandığı istasyondan kısa bir mesafede, küçük bir yamaçta kurulu, kalın toprak damlı ve tek kapısı olan bir zeminlik vardı. Zeminlikte bölükleri Çareviç'i karşılamaya Şemah yoluna giden, kendileri de tesadüfen Barabatma'da kalan altı Kazak bulunuyordu. Lezgiler istasyona saldırdığında Kazaklar buldukları zeminlikten ateş etmeye başladılar. Hacı Murat boş yere teslim olmaları için bağırdı. Kazaklar her seslenişine ateşle karşılık verdi ve kapılarına yaklaşmaya cesaret eden herkesi yere indirdiler. Zorla içeri giremeyeceklerini anlayan Lezgiler çatıyı delmeyi denediler. Ama delik açılır açılmaz Kazaklar onu ateş mazgalına çevirdiler ve saldırganları püskürttüler. Zamanı değerli olduğundan Hacı Murat onları kendi haline bıraktı. Babaratma karakolunu yakıp yıktıktan sonra Yelisavetsk yoluna yöneldi. Yolunun üzerindeki iki Ermeni köyüne saldırdı. Bunlardan biri müritleri püskürttü, diğeri ise teslim oldu ve yağmalandı.

Ertesi yıl ilkbaharda Hacı Murat yine Şamhallık topraklarında görüldü. Deşlagor yakınındaki çayırdan Samur alayına ve dağ bataryasına ait at sürüsünü kaçırdı. Ancak birlikler toplanmış olduğundan, izlenmekten çekinerek hızla Buynaki'nin önünden kuzeye, Ozeni yakınlarındaki ormana geçti. Kendi ağzından olayı şöyle aktarıyor:

Burada Nijegorodlular bana yetiştiler. Artık son güçlerini sarf eden adamlarımla ve atlarla onlardan kurtulma imkânı olmadığından küçük bir tepeye doğru atıldım ve çabucak etrafımızı ağaç kütükleriyle çevirdim. Yarım saat sonra Dragunlar geldiler ve atlarından inerek amansız bir hücumla başladılar. İlk olarak komutanları Zolotuhin elinde kılıcıyla sipere atladı, flamayı kaptı ve beni kılıcıyla yaraladı. Ben de tabancamla ateş edip onu yere serdim. Fakat düşerken flamayı askerlerine attı, onlar da onu kaptılar ve oradan götürdüler. Zolotuhin'in ölümüyle Dragunlar bozuldu ve geri çekilmeye başladılar.¹⁴ Hava kararmıştı. Bundan yararlanarak

---

¹⁴ 80 kişilik Nijegorod Dragun Alayı Hassa Bölüğü bu çarpışmada yaralıları hariç 23 alt rütbeli personelini ve iki subayını kaybetti. Prens Vorontsov bu

adamlarımı dağıttım. İzlenmeyi zorlaştırmak için değişik yönlere dağılıp kurtulmalarını emrettim. Adamlarımın büyük kısmı gerçekten sağ salim kurtuldular. Bu şekilde, yüz elli kadar at ve birkaç esir kayıp vererek dağıldık.

Hacı Murat baskınlar yaparak ve Ruslarla çarpışarak dolaştığı sırada, uzun zamandır dağlarda babadan oğula geçen bir iktidar kurmayı planlayan Şamil sonunda Karata'yı yöneten büyük oğlu Gazi Mahoma'yı halefi ilan etti. Bir zamanlar Hacı Murat'ın düşmanları olan Sultan Daniel Bek ve Tsudaharlı kaçak Aslan Kadı, ona karşı Şamil'i kıskırtmak için bu fırsatı kullandılar. Gazi Mahoma'yı halefi ilan etmeden önce İmam'ın Hacı Murat'ı iyi tanıması gerektiğini, onun zararlı biri olduğunu, kendisinin iktidara geçmek istediğini, dolayısıyla Şamil'e karşı muhalefetin ve her türlü komplonun başı olabileceğini propaganda etmeye başladılar.¹⁵ İşi daha sağlama almak için Şamil'e Hacı Murat'ı beş yüz atıyla Tabasaran'a göndermesini ve orayı Ruslara karşı ayaklandırmasını, yani aynı yıl içinde yerine getiremeyeceği bir şeyi yapmayı istemesini tavsiye ettiler. Saltılı Omar dört bin kişilik büyük bir grupla hareket etti. Hacı Murat istekle bu işe talip oldu, ama kendisine iki veya üç bin kişi verilmesini istedi. Bu isteği kabul edilmedi ve sadece beş yüz atlı verildi. "O zaman, diyor Hacı Murat, daha fazla ısrar etmeden bu bir avuç savaşıyla Aralanı'dan yola çıkarak Buynaki'ye saptım."

Buynaki, Tarki Şamhalı'nın öz kardeşi Şah Vali'ye ait büyük, güzel bir köydü. Dik yamaçlı, amfiteyatroya biçimindeki yapısı, ormanlık dağları onu ulaşılmaz kılıyordu ve uzun süre Hacı Murat'ın baskınlarından korumuştur. Sonunda onun da sırası geldi. Hacı

çarpışmayla ilgili olarak Kafkasya Kolordusu'na yayınladığı emrinde şöyle diyordu: "Elbette, bu kaybın büyüklüğü Dragunların fazlasıyla gözüpek hücumu bağlanmalıdır. 80 kişinin, güçlü ve müstahkem bir mevzi işgal eden 500 kişilik gruba hücum etmemesi gerektiğini düşünmediler. Yine de, belirtmem gerekir ki, aşırı da olsa bu gözüpeklik onların cesaretini ve manevi gücünü, şanlı alaylarının ününe lâyık olduklarını kanıtlamaktadır."

¹⁵ Söylendiğine göre Hacı Murat bunu öğrenince yanındakilere şöyle demiş: "Gazi Mahoma'ya verilen yemin zorakidir ve bir anlamı yoktur. Şamil öldükten sonra kılıç ve bir de parıltısıyla insanları itaat ettiren büyük ün, işte imamlık makamına kimin geçeceğini bunlar belirleyecek. Hem bu makam birinin elinde kalmak zorunda mı, hak eden birkaç kişi arasında paylaşılabilir mi?"

Murat'ın atlıları gün doğarken köye yaklaştı, bütün halkının tarla işlerine gitmesini bekleyerek doğrudan Şah Vali'nin evine saldırdı. Birkaç silahlı nöbetçi hiçbir direniş gösteremedi. Baskın o kadar ani olmuştu ki, Şah Vali silâhsız olarak, sadece kemerinde bir kamayla yakalandı. Buna rağmen çılğınca dövüştü ve öldürülmeden önce iki veya üç müridi yere serdi. Hacı Murat onun evini yağmaladı, karısını, çocuklarını ve birkaç hizmetçisini alıp götürdü.

Buynakili bir Tatar bu olay üzerine bir şarkı besteledi. Yaşanan trajik olayı şöyle anlatıyor:

*Yırtıcı kurt ya da çakal gibi,
Buynaki yakınında, dağ ormanlarında gizlendi,
Ve halkının çalışmaya gittiğini görünce,
Sırtlan gibi köye koştu, hanı öldürdü,
Karısını, çocuklarını esir aldı,
Yırtıcı hayvan gibi avıyla,
Buynaki dağlarına ve ormanlara gizlendi.*

Mehtula Hanlığı'ndaki birliklerin komutanı Tuğgeneral Platsbek Kokum anlatıyor:¹⁶

Bu olayla ilgili açılan soruşturma, bir yandan Hacı Murat'ın, ahalisi ve devriyeleri tarafından fark edilmeden önlerinden geçip gittiği köylerin¹⁷ ihmali, diğer yandan da düşmanın Ahkent karşısında görüldüğü haberini aldığı halde grubun istikametini izlemek için bütün yollara devriye göndermeyi ihmal eden Mehtula komiserinin hatalı olduğunu gösterdi. Zengin bir köyün tahrip ve yağma edilmesi, düşmanın hareketini önlemek için toplu ve hazır halde bekleyen birliklerimizin gözü önünde gerçekleşti.

Hacı Murat Buynaki'den dönerken Camal Bek'in¹⁸ topraklarından geçti. Şah Vali'nin akıbetini öğrenen Camal Bek atlılarını topladı ve özgür Kaytah'a kadar Hacı Murat'ı takip etti. Kaytah'da Hacı Murat'ın şansı son derece yaver gitti:

Kaytahlar ve Tabasaranların büyük kısmı bana hiç direniş göstermediler. Sadece bazı bekler, adamlarıyla birlikte Huçni

---

¹⁶ General Platsbek Kokum'un Oğlu'da bulunan özel müfreze komutanı Yarbay Ettinger'e talimatından; 4 Temmuz 1851, No 741.

¹⁷ Bunlar, Dargeli ve Küçük Cengutay arasında bulunan iki büyük köydü.

¹⁸ Camal Bek bize tâbi olan Kaytah'ın bir kısmını yönetiyordu.

köyünde tahkimat yapıp teslim olmak istemediler. Ama onları da söküp attım ve Derbent'e kadar kovaladım. Geri döndüğümde Tabasaran'daki isyan en kızgın anındaydı ve halk her yerde büyük kalabalıklar halinde gelip bana katılıyordu. Huçni'yi aldım ve o sıralar Hamaşa tepelerine hücum etmesi gereken Şamil'den haber beklemeye başladım.

Şamil gerçekten vaadini yerine getirdi. Prens Argutinski, Turçidağ'da bulunan müfrezesinin büyük kısmıyla Tabasaran'a yöneldiğinde o da Hamaşa kampına doğru harekete geçti. Kampta Tuğgeneral Gramatin'in komutasında dört toplu iki piyade taburu bulunuyordu. Şamil 15 bin kişilik ordusuyla kampa hücum etti. Samur taburundan zamanında yardım alan Gramatin saldırıyı başarıyla püskürttü ve Şamili'i geri çekilmek zorunda bıraktı. Hemen aynı sıralarda dağlarda Prens Argutinski'nin Kaytah'a girdiği ve Hacı Murat'ı tam bir bozguna uğrattığı haberi alındı.¹⁹

Bizzat Hacı Murat'ın notlarından alınan, bu konunun bazı ayrıntıları şöyledir:

13 Temmuz'da Prens Argutinski büyük kuvvetlerle Huçni köyünde bana saldırdı. Üç gün şiddetli bir muharebeyle dayandım, fakat sonunda köyü bırakıp yakındaki ormanda gizlenmeye mecbur kaldım. Tabasaranlı savaşçılarım dört bir yana kaçıp dağıldılar. Kalan bir avuç müritle Çirah'a hareket ettim, fakat Rus müfrezesi yine yolumuzu kesti ve beni arkama bakmadan kaçmam için zorlamak istedi. Ancak, derin ve dolambaçlı bir derenin içinden düşmanın etrafından dolanarak yenilgiden kurtulmayı başardım. Ruslar beni takip

¹⁹ General Gramatin 13 Temmuz 1851'de Yarbay Ettinger'e şöyle yazıyordu: "Şu anda Hacı Murat'ın Kaytah'ta bozguna uğratıldığı haberini aldım. Size, bugün tarafımdan Şamil'in Hamaşi'de bozguna uğratıldığı haberini de müjdeliyorum. Düşmanın kayıpları korkunç. Burada bana yardım ettiği için Tanrı'ya çok müteşekkirim. Şimdi, Kaytah'tan dönerken Hacı Murat'ın Dargi Okruğu'nda, Albay Kezer tarafından Kutli tepelerinde işgal eden mevziyle Hacı-Maki arasındaki veya aynı mevziyle sizin bulunduğunuz Oglı arasındaki seyrek nüfuslu yerlere saldıracağını düşünmek gerekir. Onun için dikkatli olun ve düşmanı önleyici tedbirleri alın."

Gramatin'in korkusu gerçekleşmedi. Hacı Murat Akuşa üzerinden geri döndü ve Gramatin'in Ettinger'e başka bir mektubunda yer alan ifadesine göre "oradaki bazı köyleri, geçerken biraz ısırdı."

ediyordu, bir süre sonra yaralandım. Yorgunluktan bitap düşmüş atımın üzerinde zor duruyordum. Diğerleri de daha iyi durumda değildi. Bunun üstüne bir de, bir karışıklık anında Şah Vali'nin karısı eyerden atlayıp Ruslara kaçtı. Çocukları elimizde kaldılar. Şamil sonradan bu çocuklar için Tarki şamhalından büyük bir fidye aldı. Geri çekilirken Avturi yakınlarında Rutullu Abbu Muselin'le karşılaştım, ta Ohrek'e kadar beni takip etti. Çatluhi'nin ötesinde yine Miskincililer bana yetişti. Onların elinden de kurtuldum, hatta gözlerinin önünde Terekime düzlüğüne saldırıp yakındaki birkaç köyü yağmaladım.

Hacı Murat'ın Tabasaran'da uğradığı başarısızlık Şamil'e, Hamaşa tepelerinde aldığı kendi yenilgisinin suçunu da onun üzerine yıkma fırsatı verdi. Hemen, bunun tek nedenin Hacı Murat olduğunu, emrine rağmen Tabasaran'a gitmeyip Buynaki'ye uğradığını ve bu yüzden Ruslar gelmeden önce orayı ayaklandıramadığını ilan etti. Şamil Buynaki'ye yapılan baskını sert şekilde eleştirdi ve ülkede güçlü ve etkili bir kişi olan Tarki şamhalının intikamından çekinerek, Şah Vali'nin öldürülmesinden dolayı Hacı Murat'ı kınadı. Bunlara ilaveten, yiğit müritlerin Huçni'de Argutinski tarafından bozguna uğratılmasının ancak komutanlarının korkaklığı yüzünden olabileceğini sert bir şekilde ifade etti. Hacı Murat bu konuda şöyle diyor:

Benim korkak olmadığımı Kafkasya'da küçük çocuklar bile bilir. Hem Dağlılar hem de Ruslar eskiden beri cesaretime saygı gösterirler. Yenilgiye uğramam mazur görülebilir. Müritlerim ne kadar cesur olurlarsa olsunlar, hepsi sadece yedi yüz kişiydi. Rus askerleri de, hakkını vermek gerekir ki, müritlerden kötü değildi. Sen olsan ne yapardın? On beş bin savaştın ve topların vardı, ama Gromatin üç taburla seni darmadağın etti. Tavşan gibi kaçtın, demek ki korkak ben değilim sensin...

Fırtına kopmaya hazırды, ancak sağduyu Şamil'i dizginledi. İçindeki hınç geçmemiş olmasına rağmen kısa süre sonra dikbaşlı naibiyle görünüşte de olsa barıştı. Fakat Hacı Murat bir süre sonra savaşçılarını dağıtma emri aldı. Bu emri yerine getirir getirmez evine bir mürit geldi ve Şamil adına, Hacı Murat'ın baskında ele geçirdiği iki bin beş yüz rubleyi, değerli kürkü ve İstanbul tüfeğini istedi. Hacı Murat bütün bu talepleri yerine getirdi ve ayrıca Şamil'e dört at ve Şah Vali'nin esir çocuklarını gönderdi.

İnsanlar bunu öğrenince, söylenmeye başladılar ve birçok kişi hediye göndererek ihtiyatsızca davrandığıma, çünkü Şamil'in bana düşmanlığının bitmediğine, alttan almamın ona daha fazlasını isteme hakkı vereceğine beni ikna etmeye çalıştı. Gerçekten de birkaç gün sonra üç mürit yine yanıma gelip, Tabasaran'a yapılan başarısız baskın nedeniyle Şamil'in Saltılı Omar'a yaptığı gibi beni de naiplikten aldığını ve bütün mal varlığımı teslim etmemi istediğini bildirdi.

Müritleri dinledim ve sertçe şöyle cevap verdim:

- Geri dönün ve Şamil'e deyin ki, ben sahip olduğum her şeyi kılıcımınla aldım. Şamil de gelsin her şeyimi kılıcıyla alsın, vuruşmadan ona hiçbir şey vermem.

Hacı Murat bunları söylerken Avar halkının kendisine sadakatine güveniyordu ve bunda da yanılmıyordu. Ancak tehlike öyle büyüktü ki, Şamil'in açıkça güç kullanması ihtimaline karşı savunma tedbirlerini düşünmek lâzımdı. Gerçekten de bu tedbirlerin gereksiz olmadığı ortaya çıktı. Şamil red cevabı alınca derhal Hacı Murat'ı haddini bilmez bir asi ilân etti ve büyük bir birlikle üzerine yürüdü. Halk tarafından haberdar edilen Hacı Murat Baslanduz köyünde tahkimat yaptı, topları yerleştirdi ve tam bir ay kuşatmaya dayandı. En sonunda bunalarak cesurca bir çıkış yaptı, adamlarıyla Şamil'e saldırdı ve onu kaçmak zorunda bıraktı. Dağlar korkunç bir iç savaşın eşiğindeyken, ulema ve yaşlılar iki lider arasındaki kavgaya müdahale etti ve barış için aracılığı üstlendi.

Şamil halkın huzurunu kişisel çıkarlarının üstünde tuttuğunu göstermek için hemen uzlaştı, ama uğradığı haksızlık yüzünden öfkeyle dolu olan Hacı Murat öncelikle kendi yerine Avarya naipliğine atanan Tabasaranlı Ali'nin görevden alınmasını, naiplik sıfatının kendi amcasının oğullarından birine verilmesini talep etti. Şamil bu şartı da kabul etti. Bundan sonra anlaşmamak için bir mazeret kalmadı gibi görünürken, Hacı Murat'ın yanına Prens Argutinski'den bir casus geldi ve ona ortak düşmanları Şamil'e karşı birlikte hareket etme teklifi getirdi.

Şamil'e güvenmeyen ve bu habere sevinen Hacı Murat:

- Prens Argutinski benim için ne yapabilir?, diye sordu.

- Prens bana, sana yardım etmeye hazır olduğunu bildirmemi söyledi, dedi casus. - Ama Dağıstan'ın içlerine kadar ordusuyla gelemez. Onun için Şamil'le Rus sınırında çarpışmanı istiyor. Eğer bunu yapamazsa ailesiyle birlikte Rus topraklarına kaçsın diyor.

Hacı Murat uzun süre düşündü.

- Prens'in ilgisi için çok minnettarım, dedi sonunda. – Ona şunu ilet; sık nüfus ve karakol devriyeleri yüzünden Dağıstan'dan kaçmamın hiç imkanı yok. Her yerde yolumu bekliyorlar. Eğer Ruslar geçmiş düşmanlığı unutup bana sığınma sağlamaya, konukseverlik göstermeye hazırsa Çeçenistan üzerinden geçmeyi deneyeceğim. Ve herhalde önümüzdeki yıl onlar için fazlalık ve yararsız biri olmam.

İmam Şamil

Gerçekten o günden itibaren Hacı Murat karısının Gehi köyünden bir Çeçen olmasını gerekçe göstererek Çeçenistan'a yerleşme izni almak için çaba göstermeye başladı. Red cevabıyla birlikte Baslanduz'da oturması için de kesin talimat alınca gizlice kaçmak için çareler aramaya başladı. Bu amaçla varlığının bir kısmını, üç bin ruble

kadar para ve çeşitli altın eşyaları iki *nukerle** önceden Gehi'ye gönderdi. Ne yazık ki *nuker*lerden biri yolda kaçtı ve her şeyi Şamil'e haber verdi. Takibe gönderilen müritler diğer *nukeri* de yakaladılar ve parayla altınları el koydular. Hemen hemen bütün varlığını kaybeden ve aralarında çok sayıda casusun bulunduğu halka da güveni kalmayan Hacı Murat Baslanduz'u terk etti ve Oboda köyüne geçti. Fakat köyün ileri gelenleri kan dökülmesinden çekinerek ondan başka bir sığınak bulmasını istediler. O da Tselmez'e taşındı.

Hacı Murat burada, kendisi gibi Şamil'in gazabına uğrayan iki naiple irtibata geçti. Bunlar, Antsuh yöneticisi Şavo ve ünlü Kibit Mahoma'nın kardeşi Teletli Murtazali idiler. Sağlam karakterli, cesur insanlardı. Şamil'in kendilerinden naipliği alma niyetinde olduğunu bildiklerinden ikisi de açıkca isyana hazırdılar ve gizlice hoşnutsuz Dağlılar arasında kendilerine müttefik arıyorlardı. Antsuh ve Teletli halkı onların tarafında olduğundan kesinlikle başka naip istemiyorlardı. Bu, Şamil'in durumunu o kadar güçleştirdi ki sonunda en kritik zamanlarda onu defalarca kurtaran kurnazlığa başvurdu. Yaşlıları ve ulemayı toplantıya çağırıp onlara şeriat mahkemesinin toplanmasını ve düşman tarafların burada ilk kez ve ebediyen törenle barıştırılmasını teklif etti. Hacı Murat, Şavo, Murtazali ve Şamil bu toplantıda bir araya geleceklerdi. Toplantı yeri olarak İmam'ın karargahı değil, Şali vadisinin hemen yakınındaki küçük Çeçen köyü Avtur seçilmişti.

Her zaman tedbirli davranan Hacı Murat bu kez atına atladı ve sadece dört müridinin eşliğinde Avtur'a doğru yola çıktı. Köye girmeden hemen önce ormanda bir adama rastladı. Adam ona büyük sırrı açıkladı ve Avtur'da onu barışın değil ölümün beklediğini, Şamil'in şeriat mahkemesini toplayarak onu toplumun huzurunu bozan, tehlikeli bir halk düşmanı ve asi ilan ettirdiğini, hakkında ölüm hükmü verdiğini yeminler ederek anlattı.

Hacı Murat hemen geri döndü, Şali köyünden bir kılavuz alarak onunla Çah-Kirey'e kadar gitti. Orada, ardından her yana salınan haberi aldı. Ailesini Tselmez'den çıkarmak için bir an önce Gehi'ye gitmeyi düşündü, fakat Şamil'in buyrukları herhalde ondan hızlı yol alıyordu. Tam köyün girişinde, sokakta gizlenen iki mürit bağırarak

---

* Nuker: Koruma, hizmetkar, emireri. Türkçe tarih literatüründe *nöker* olarak geçer. (ç.n.)

üzerine atıldılar. Hacı Murat atik davranarak tüfeğini çekti ve bu hareket, yaptıklarından pişman olmuş görünen müritlerin dilinin çözülmesi için yeterli oldu. Büyük bir kalabalığın onu köyün çıkışında pusuda beklediğini söylediler. Hacı Murat:

Yapacak bir şey yoktu. Roşna vadisi tarafına saptım. Burada beklenmedik şekilde bir Rus koluna rastladım. Askerler herhalde onlara saldırmak niyetinde olduğumuzu sandılar, ateş açıp kılavuzumu yaraladılar ve nukerlerimden birinin altındaki atı vurdular. Çatışmaktan kaçınarak Çah-Kirey'e geri döndüm. Yine bir mürit grubuna rastladım ve ancak akşama doğru, yolu epeyce uzattıktan sonra Vozdvijenskaya kalesine ulaştım....

Ormanda duran Hacı Murat yanındaki üç adamını komutana kendilerini Hacı Murat'ın gönderdiğini, Ruslardan korunma ve himaye istediğini bildirmeleri için kaleye yolladı. O zamanki Kura Avcı Alayı'nın komutanı, Hassa Yaveri Albay Prens Vorontsov²⁰ bütün bir piyade taburuyla hemen onu karşılamaya çıktı ve kaleye kadar ona eşlik etti. Prens Vorontsov haberi başkomutanlığa bildirdikten sonra hemen Hacı Murat'ın Tiflis'e esir olarak değil onuruna yakışır biçimde, önemli bir kişi olarak götürülmesi talimatıyla yaverini Vozdvijenskoye'ye yolladı. Prens Vorontsov aynı zamanda savaş bakanına bir mektup yazarak Hacı Murat'ın Kafkasya'da bulunmasının ileride yapılacak askeri faaliyetlerde büyük faydalar sağlayacağını, bu nedenle Kafkasya'da bırakılmasını Çardan istirham etmesini istedi. Bu mektubu okuyan İmparator kendi eliyle üzerine "Tanrıya şükür, önemli bir başlangıç" diye yazdı. Bununla birlikte Prens Vorontsov'a Hacı Murat'ın daha önce Ruslara ihanet etmiş biri olarak kendisine hiç güven vermediğini, Hükümdar'ın onun Kafkasya'da kalmasına ancak başkomutanın sorumluluk ve gözetiminde olması kaydıyla müsaade ettiğini iletmelerini emretti.

Hacı Murat'ın bundan sonraki akıbetini anlatmadan önce, kendisinin belirttiği, ülkenin durumu ve Şamil'in Ruslarla mücadele için tasarrufunda bulunan vasıtalar hakkındaki bilgileri aktaralım.

Hacı Murat'ın ifadesine göre bu vasıtalar her zaman silahlı, her zaman sefere hazır ve otuz farklı naibin emrinde bulunan otuz bin kişilik bir ordudan oluşuyordu. Her naibin gücü aynı değildi; bazıları

---

²⁰ Vorontsov - Kafkasya'daki başkomutan ve yerel vali Prens Mihail Semenoviç'in oğlu.

yüz kişiye komuta ederken, bazılarının emrinde binlerce kişi bulunuyordu. Bunun nedeni sadece naibin yetenekleri değil, yörenin Ruslardan uzak ya da yakın olmasıyla ilgiliydi. Naipler muharebelerde gruplara önderlik ediyorlar ve halk üzerinde yaşlılar ve kadılar, ya da yüzer ve beş yüzer kişinin başında bulunan komutanlar aracılığıyla nüfuz kurarak yörenin idaresini ellerinde bulunduruyorlardı. Bu komutanlar bütün Dağlıların işler durumunda bir silahı ve yeterli miktarda barutu olmasından sorumluydu. Naipliğin yargı işlerini halkın veya bizzat Şamil'in seçimiyle atanmış mollalar yürütüyordu. Fakat hüküm naip tarafından onanıyordu. Naip suçluları para cezasına veya çukur hapsine mahkum ediyordu; iktidarı bundan öteye gitmiyordu. Ölüm cezası sadece İmam'ın üst yönetimi tarafından verilebilirdi. Fakat bu, -Hacı Murat'ın ifadesine göre,- naiplerin, emri altındakilerin hem malında hem canında tasarrufta bulunmasına hiç engel olmuyordu.

Naipler arasında halkın gözünde akılla, cesaretiyle ve otoritesiyle dağlarda özellikle ün kazanmış olanlar şunlardı: Talçık, Geha, Haydemir, Muhalı Abakar-Debir, Andili Labaza, Gumbetli Kadı, Hindallı Mahomed Amin, Akuşalı kaçak Abakar Hacı, Çohalı sağır Niko Hacı, Burtunaylı Kairbek ve ünlü Kibit Mahoma'nın kardeşi Teletli Murtazali.

Güçlü fakat naip olmayan kişiler arasında Hacı Murat şunları sayıyor: Kibit Mahoma - halk tarafından sayılan alim bir kişi. Fakat işlerden elini eteğini çekmiş, Telet'de kardeşinin yanında huzur içinde vaktini bekliyor. Kardeşi Naip Aslan Kadı; ahlaksız, namlı bir rüşvetçi, ancak halkın şikayetlerine rağmen Şamil ona büyük itibar gösteriyor. Kalvats Debir Karata'da yaşıyor. Saltılı Omar Tabasaran'a girdiği zaman Agalar Bek'in ona tattırdığı yenilgi yüzünden naiplikten alındı. Ve Prens İlya Orbeliani²¹ karşılığında esaretten kurtarılan Şahmandir Hacı. Son üçünün halk arasında büyük nüfuzu vardı, fakat Şamil'in tehlikeli ve güçlü düşmanları arasındaydılar. Daniel Sultan'a gelince, Hacı Murat ondan bahsederken nefretini gizlemiyor. Ona göre bu adam iki yüzlü, kötü, cesaretsiz bir savaşçı ve sahte Müslüman. Müridizmin gereklerini görünüşte, o da ancak Şamil'in yanında yerine getiriyor.

²¹ Orbeliani 19 Kasım 1853'te Başkalklar yakınındaki çarpışmada, tuğgeneral rütbesinde ve Grenader Gürcü Alayı komutanı olarak öldü.

Hacı Murat'ın anlattığına göre Dağlıların top sayısı fazla değildi. Rus dökümü 30 kadar top Şamil'in elindeydi, bunların büyük kısmı bizzat onun ikametgahında muhafaza ediliyordu. İstihkâmlarda duran veya naiplerin tasarrufuna verilen toplar Türk dökümüydü veya Kuhda'da yaşayan ünlü Lezgi ustanın gözetiminde bizzat Dağlılar tarafından dökümü yapılan toplardı. Topçu hizmeti görenlerin büyük kısmı, Venedo'da ayrı bir mahalle olarak yerleşmiş firari Rus askerleriydi. Bu askerler top arabalarının, cephanesandıklarının yapımıyla ilgilenirler ve ayrıca, emre göre toplarla birlikte sefere katılırlardı. Toplarla atış Ruslarla girilen her çatışmadan sonra yapılıyordu. Oysa Dağlıların elinde 1843 yılındaki seferde Tsatana'da ele geçirdikleri ve Hidat'de muhafaza ettikleri büyük miktarda cephanes toku (30 bin civarında) vardı.

Barut kısmen Dağlılar tarafından üretiliyordu. Ama esas üretim, uzun zaman önce dağlara yerleşmiş olan Türk uyruğu Cafar'a aitti. Onun zanaatı oldukça önemliydi, çünkü her Dağlı barutunu kendisi temin etmekle yükümlüydü. Barutu olmayanları ağır cezalar bekliyordu. Daha önceleri bu tür ihtiyaçları temin etmek Dağlılar için çok daha kolaydı, çünkü bütün kaçak askeri malzeme Rus topraklarından serbestçe onlara ulaşıyordu. Fakat 1840'lı yıllarda bu ticaret kesildi. Sadece demir, eskisi gibi Kumuk düzlüğünden bol miktarda elde edilebiliyordu.

Şamil'in geliri ele geçirilen ganimetin beşte dördünden ve ona naipleri veya ricacıları tarafından getirilen değişik hediyelerden oluşuyordu. Şamil'in maddi kaynakları konusunda Hacı Murat şunları söylüyor:

Şamil'in zenginliğinin ne kadar büyük olduğunu tam olarak söyleyemem, ama parasının iki köyde, Venedo ve Karata'da muhafaza edildiğini ve Venedo'da en az yüz elli bin gümüş ve altın toplandığını biliyorum. Değişik değerlerde çok sayıda silahı da var.

Hikâyemize dönelim.

Hacı Murat 8 Aralık 1851'de başkomutanın yaveriyle birlikte Tiflis'e geldi ve ertesi gün askeri valiye takdim edildi. Askeri vali onu çalışma odasında kabul etti, iltifatlarda bulundu ve onunla Tselmez'de kalan ailesinin akıbeti hakkında uzun süre sohbet etti. Hacı Murat son derece endişeliydi, karısı ve çocukları Şamil'in elinde olduğu sürece bize bir yararı olmasının ve minnettarlığını

kanıtlamasının mümkün olmadığını söylüyordu. Şamil'in ailesine ne yapacağı konusundaki bilinmezlik onda sinir buhranları bile yarattı. Hasret çekmeye başladı, yemekten içmekten, uykudan kesildi. Geceler boyunca Tanrı'ya dua ediyor ve yalnız kalmak istiyordu. Bu durumu sağlığı için de tehlike yaratıyordu. Ancak, herkesin dikkatinin üzerinde olmasından bunalmış halde, yavaş yavaş evden çıkarak atla gezilere başladı. Uzun süre at üzerinde olma alışkanlığından sonra bu gerekliydi. Müritleriyle birlikte yaptığı geziler sırasında birkaç Hat Kazağından oluşan konvoy da ona eşlik ediyordu. Ancak bunlar, Hacı Murat'tan hiç gözlerini ayırmayan ve her hareketini dikkatle izleyen muhafızlardan başka bir şey değildi. Halk arasında bu ünlü naibin bize tek bir amaçla, sınır bölgesi arazisini tanımak ve Rusların elindeki imkanları görmek için geldiği söylentisi dolaşıyordu. Yine de ona her yerde büyük ilgi gösteriyorlardı. Hatta askeri valinin verdiği balolara bile katıldı. Kısa zamanda satranç oynamasını öğrendi ve bu oyun Dağıstanlı baskıncının çok ilgisini çekti.

Muntazam, Doğu tarzı kesilmiş ve boyanmış sakalıyla, çatık kaşlarının altından bakan delici bakışlarıyla, baştan aşağı Asyalı kıyafeti içinde, silâhlı, orta boylu Hacı Murat ister istemez herkes üzerinde etkileyici bir hava yaratıyordu.²² Yavaş ve aksayarak yürüyordu, çünkü iki bacağı da daha önce kırılmıştı.²³ Yanından hiç ayrılmayan müritlerinin bakışları da vahşiceydi ve Prens Vorontsov'un salonlarında görünmeleri her zaman etkileyici bir hava yaratıyordu.

Fakat zaman geçiyordu ve Hacı Murat'ın ailesinden hiç haber yoktu. Endişeleri iyice artmıştı. Bir gün Prens Vorontsov'la konuşurken birden alışılmadık bir şekilde, şiddetle bağırmağa başladı:

-Ailemi kurtarın... O zaman beni Dağıstan'a, Çeçenistan'a, Lezgi Hattı'na, nereye isterseniz gönderin, ama bana size hizmet etme fırsatı verin. Allah şahidim olsun ki, sınırlarınızın ötesinde, değişik

²² Hacı Murat'ın tek portresi, Timm tarafından yayınlanan "Russkiy Hudojestvennyy Listok"ta yer almıştı. (V.A. Timm tarafından 1858'de yayınlanan bu portreden önce, G.G. Gagarin'in 1847 ve 1852'de yaptığı Hacı Murat portleri vardır. (ç.n.))

²³ Bu olay 1841 yılında, Hacı Murat muhafızlar eşliğinde Temirhan Şura'ya götürülürken olmuştu. Kendini uçurumdan aşağı attı ve bacakları kırıldı. Fakat sürünerek yakındaki bir köye ulaştı ve orada sağlam bir korunak buldu.

yerlerde görünürsem bütün Dağıstan ayağa kalkar ve bu sizin düşündüğünüzden ve beklediğinizden önce Şamil'in sonunu getirir.

Prens Vorontsov, ailesini fidye karşılığı kurtarmanın kendisinin de en samimi arzusu olduğunu, çünkü Rusların Hacı Murat'a ailesi dağlarda kaldığı sürece güven duymayacaklarını, elimizdeki bütün esirlerin toplanması ve takas için Şamil'e teklif edilmesi emrini çoktan verdiğini söyledi.

- Fakat açıkça konuşacak olursak, dedi sözünü bitirirken P. Vorontsov, Şamil'in hiçbir miktar karşılığında fidyeye razı olmayacağını, aksine kısa süre sonra onun sana af teklifinde bulunacağını, eğer geri dönmezsen anneni, karını ve çocuklarını öldürme tehditlerine başlayacağını düşünüyorum.

Hacı Murat Vorontsov'un sözünü bitirmesine fırsat vermeden, ellerini yukarı kaldırıp dini bir törendeymiş gibi:

- Yüce Allah şahidim olsun ki, sağ olduğum sürece asla kendimi düşmanımın ellerine teslim etmeyeceğim. Şamil uğradığı hakareti affetmez ve ben dağlarda kiralık bir katilin kurşunuyla ya da kamasiyla ölürüm. Aileme gelince, Şamil tehditlerini gerçekleştirmeye cesaret edemez, korkunç bir intikamdan korkar. Ayrıca Dağıstan'daki nüfuzlu ve güçlü kişiler bu kadarına izin vermezler.

Bu konuda bir ilerleme sağlamak için Hacı Murat, Sol Kanat'a gitmesine izin vermesi için Prens Vorontsov'u ikna etmeye çalıştı. Orada, kendine sadık birkaç Çeçen aracılığıyla ailesiyle sürekli ilişki kurmayı ve son çare olarak da, bir zamanlar Cengutay'dan Mehtula hanını kaçırdığı gibi, Tselmez'den ailesini kaçırma girişiminde bulunmayı düşünüyordu. "Hacı Murat'ın cesareti gerçekten sınırı tanımıyor, en çılgın ve hesapsız hareketi yapabileceğinden kuşku duymuyorum", diye yazıyor bu konuda Prens Vorontsov Petersburg'a.

Savaş bakanına²⁴ yazdığı başka bir mektupta Vorontsov şöyle diyor:

Saygıdeğer Prens, beni anlıyorsunuz. Bütün bunlar beni zor durumda bırakıyor. Üzerime büyük bir sorumluluk aldığım farkındayım. Hacı Murat'ın sadakatine güvenmek bizim adımıza büyük bir ihtiyatsızlık olur. Bununla birlikte kaçmasını önleyecek bütün imkânları kaldırmak için de onu sürekli ve sıkı bir gözetim altında tutmaktan başka çare yok. Bu da adil ve politik olmaz. Bu haber derhal Dağıstan'ın her yanına yayılır ve bizim tarafımıza geçmek isteyenlerin,

---

²⁴ Prens A.İ. Çernişev.

Şamil'in en cesur ve ünlü naibine nasıl davrandığımızı duyanların cesaretini kırar.

Bu düşünceler Prens Vorontsov'u Hacı Murat'a Grozni'ye gitme izni vermek zorunda bıraktı. Ancak, General Kozlovski'nin²⁵ izni olmadan hiçbir harekete kalkışmayacaktı. Aynı sıralarda başkomutan, General Kozlovski'ye şunları yazıyordu:

Hacı Murat'ın sıkı bir gözetim altında, haftada bir atlı geziler yaparak halka görünmesi, Hacı Murat'ı hapiste tuttuğumuz ve Ruslara geçen herkesi aynı akıbetin beklediği şeklinde Şamil tarafından çıkarılan zararlı söylentileri nihai olarak bitirmek için çok yararlı olabilir...

Hacı Murat Grozni'ye geldiğinde ilk iş olarak ailesinin nerede bulunduğu dair bilgi topladı. Ne yazık ki, ona en yakın adamlardan biri olan ve yardımına en çok güvendiği kişi 10 Aralık'ta öldürülmüştü (Bizim ünlü Sleptsov'un öldüğü aynı yerde). Bu yüzden ilk zamanlarda bağlantı kurma imkânı bulamadı. Sonradan, Hacı Murat için başlarını vermeye hazır, cesur insanlar bulduysa da Şamil çoktan tedbirini aldığı için onların çabaları da bir işe yaramadı ve bütün kış başarısız görüşmelerle geçti. Savaşın başlamasıyla Hacı Murat Tiflis'e dönmek zorunda kaldı, çünkü General Kozlovski'nin yerine geçen Prens Baryatinski askeri valiye, Hacı Murat'ın Sol Kanat'ta bulunmasının bize itaat etmiş bazı kavimler arasında ister istemez ihtilâf sebebi olmaya başladığını yazmıştı. Örneğin Taş-Kıçu'da soylular, Müslüman olarak Şamil'in müridzmini desteklemeye niyetleri olmadıklarını söyleyerek Hacı Murat namaz kılarken camiye gitmiyorlardı. Halk ise aksine, Hacı Murat'ı sürekli kendileriyle birlikte namaz kılması için davet ediyor, bu da dini ibadetlerini yerine getirememekten şikayet eden diğerlerini kızdırıyordu.

Prens Vorontsov Hacı Murat'ı alelacele geri çağırdı ve onunla Tiflis'te görüştüğünde dini eğilimlerini sertçe eleştirdi. Bu sert çıkış, belki de Tiflis'te karşılaştığı soğuk karşılama, ilk olarak Hacı Murat'ın ruhuna Ruslardan hoşnutsuzluk kıvılcımını düşürdü. Bunun üzerine bir de başkomutan ona açıkça ailesinin kurtarılması için yapılabilecek daha fazla bir şey olmadığını, çünkü Şamil'le yapılan görüşmelerden bir sonuç alınmadığını söylediğinde Hacı Murat, ailesini Tanrı'nın

²⁵ General Kozlovski Kafkasya Hattı Sol Kanat birlikleri komutanıydı.

merhametine bırakarak bundan zaten uzun süredir ümidini kestiğini açıkladı ve Şamil'e karşı seferlere katılmak için Dağıstan'a gitmesine izin verilmesini istedi. Tiflis'e gelmesi beklenen Prens Argutinski'den bunun için onay alınıncaya kadar Nuha'ya gidip dini ibadetlerini yerine getirmek için orada bir süre kalmak istediğini belirtti.

O sırada Nuha bölgesinin komutanı, enerjisi ve becerikliliğiyle başkomutanın şahsen tanıdığı Yarbay Karganov'du. Prens Vorontsov buna güvenerek Hacı Murat'ın isteğini kabul etti. Ancak bu yolculukta Hacı Murat'a eşlik etmek için görevlendirilen, bu tür insanlarla ilişkide yeteneğini defalarca kanıtlamış, zeki ve becerikli bir yüzbaşı olan Loris-Melikov ağır hastalandı ve yerini bir başkasına bırakmak zorunda kaldı. Başkomutanın yeni seçimi Yüzbaşı Buçkiyev oldu. Buçkiyev cesaretiyle tanınmış, Kafkasya'da Georgi Haçı kazanmış, fakat Asyalılarla ilişkilerde yeterli tecrübesi olmayan bir subaydı. Bu yüzden yaptığı hata kanlı sonuçlara yol açtı.

Yola çıkmalarından bir süre sonra Hacı Murat'ın dağlara kaçtığı haberi Tiflis'e bomba gibi düştü. Buçkiyev şaşkın bir halde, olayı Prens Vorontsov'a haber vermek için kendisi Tiflis'e gelmişti. Prens küplere bindi. Buçkiyev'e yerinin burada değil, kaçakların peşinde, Nuha bahçelerinde olduğunu söyledi. Hacı Murat'ın sorumluluğunu bizzat kendisine bırakan Çar'a bu haberi nasıl vereceğini bilemediğinden son derece telaşlıydı. Tiflis çalkalanıyordu. Bereket versin ki Buçkiyev'in hemen ardından Nuha bölgesi komutanı Prens Argutinski, Yarbay Karganov'dan yeni bir haberle Tiflis'e geldi. Hacı Murat yakalanmış, öldürülmüş ve ölüsü Nuha'ya getirilmişti. Başlı, halkı yatıştırmak için oradan Tiflis'e gönderilecekti.

Prens Vorontsov'un anlatımına göre olay şöyle olmuştu: Hacı Murat'a Nuha'da çok geniş bir serbestlik verildi. Gerçi üzerinde sıkı bir gözetim vardı ve geceleri evinin etrafında her zaman gizli devriyeler dolaşıyordu. Fakat Buçkiyev gündüzleri sadece beş altı Kazak refaketinde ayrılmasına izin veriyordu. Hacı Murat'ın yanında dört silâhlı *nukeri* varken bu elbette yeterli değildi. Gündüz gözüyle bir kaçma girişimi söz konusu olamazdı. Çünkü Nuha halkı, Hacı Murat'ın bir zamanlar saldırdığı korkuyu hatırlayarak ona düşmanca bakıyordu ve kendileri ona en az bizim Kazaklar kadar bekçilik ediyordu. Böylece bir süre geçti. Bir gün Albay Karganov'la yemek yerlerken Hacı Murat şehrin çevresini görme isteğini dile getirdi. Karganov bu teklifi seve

seve kabul etti ve Buçkiyev’le birlikte bu eğlenceli gezide ona eşlik etti. Sert karakterli Hacı Murat’a çocuk sevinci verdiği görülen bu gezileri ileride daha sık yapmak için sözleşerek, oldukça geç saatte eve döndüler. Ertesi gün, 22 Nisan’da Hacı Murat keyifsiz bir şekilde uyandı ve rahatsızlığından şikayet etti. Öğle yemeğini evde yedi. Bir süre sonra kendi *nuker*leri ve başkomutanın konvoyundan beş Hat Kazağının eşliğinde Karganov’un yanına gitmek üzere yola çıktı. Buçkiyev ise evde kaldı. Hacı Murat’a nereye refakat edeceklerine dair Kazaklara bir şey söylenmemişti, bu nedenle serbestçe şehir dışına çıkmasına izin verdiler. Şehir karakolundan bir buçuk verst kadar uzaklaşınca Hacı Murat birden belinden tabancasını çıkardı ve eyerinin üstünde dönerek çok yakından *uryadnike* * ateş etti. *Uryadnik* düştü. Aynı anda *nuker*lerden biri de Hacı Murat’ın hemen yanındaki diğer Kazağı vurdu ve bütün ekip dörtlüyle Samur yönüne kaçmaya başladı.

Hemen geri dönen Kazaklar Nuha’da alarm verince Yüzbaşı Buçkiyev arabaya atlayıp Tiflis’e geldi. Yarbay Karganov da derhal kaçakların yakalanması için etkili tedbirler aldı. Vadilerde Samur Okругu’na giden bütün geçitlerin devriyelerimiz tarafından tutulduğunu bildiğinden, milislere aşağıya düzlüğe inmelerini, 1850 yılında Nuha’ya saldıran Hacı Murat’ın Babaratma istasyonuna giderken izlediği yolu takip etmelerini emretti. Bu emir çok isabetliydi. 23 Nisan sabahı kaçaklar, Şuşa bölüğünün ve kısmen Nuha milis bölüğünün bulunduğu Belyaduşka köyü yakınında tespit edildiler ve kuşatıldılar. Karşılıklı ateş başladı. Hacı Murat dört *nukeri*yle birlikte kurtuluş aramak için ormanın derinliklerine daldı, kamaları ve kılıçlarıyla kazdıkları derin bir çukura saklandı. Sabah saat ona doğru orman hem bu milisler, hem yeni gelen birlikler, hem de başlarında Daniel Sultan’ın akrabası ve Hacı Murat’ın kanlısı Hacı Aga’nın bulunduğu Lezgi Hattı ahalisi tarafından sarılmıştı. Arama harekâtını yöneten Binbaşı Tumanov’un bütün ikna çabalarına rağmen Hacı Murat teslim olmak istemedi. Prens Vorontsov’un ifadesiyle “yaşadığı gibi öldü, yani yiğitçe.” Müritler atlarını öldürdüler ve bütün kurşunları bitinceye kadar direndiler. Kurşunları bitince Hacı Murat, şapkasız başıyla yattığı siperden kaplan gibi fırladı ve elinde kılıcıyla tek başına milis kalabalığının içine daldı. Orada kılıçtan geçirildi, onunla birlikte iki müridi de öldü. Diğer ikisi ağır yaralı olarak esir alındı ve sonradan

* Uryadnik: Eski Rusya’da Kazak ordusunda erbaş rütbesi. (ç.n.)

askeri mahkemeye verildi. Bizim tarafımızda iki ölü ve dokuz yaralı milis vardı.

Takepçiler Nuha'ya dönerken Hacı Murat'ın ölüsünü de birlikte getirdiler. Bütün şehrin ve hatta yakın çevrenin ahali ulusal müzikleriyle, zurnalarıyla, nakıralarıyla (nakıra Türkçe "davul") ve sevinçlerini belirten "hurra" nidalarıyla karşılamaya çıkmıştı. Hacı Murat'ın başı kesildi ve hemen Tiflis'e gönderildi. Prens Vorontsov, Tiflislilerin isteğine rağmen Hacı Murat'ın başını uzun bir sırığa geçirip meydanda halka göstermeyi uygun bulmadı. Kesik başı uzun süre polis binasında sergilendi. Sonradan onu Petersburg'a, Saltı yakınlarında öldürülen Naip İdris'in kafatasını da muhafaza eden Doktor Pirogov'a gönderdiler. Hatırladığım kadarıyla, Hacı Murat'ın başının St. Petersburg müzelerinden birine verildiği söyleniyordu.

Prens Vorontsov, savaş bakanına Hacı Murat'ın ölümünü bildirirken sunları yazıyordu:

Bu adamın hayret verici karakterinden ne anladığım ve ne öğrendiğim konusunda bütün ayrıntılara girmek çok uzun olur. Sadece bir şey söyleyeyim, onun ölümü beni büyük bir sıkıntıdan kurtardı. Bu korkusuz adam iki tarafı keskin kılıç gibiydi, başımıza çok dert açabilirdi. Çünkü onun ikbalperestliğinin dengi sadece cesaretiydi, cesareti ise sınır tanıımıyordu. Ayrıca, dini duyguları bana samimi görünüyordu ve bu ilerde bize büyük zorluklar çıkarabilirdi...

Hacı Murat'ı ikinci kez ve bu kadar ani şekilde bize ihanet etmeye zorlayan nedenler bugüne kadar hâlâ açıklanamadı.

Prens Vorontsov bunun nedeninin ailesine duyduğu özlem, belki de birçoklarının söylediği gibi Prens Argutinski'nin onu Dağıstan'a yanına almayı kabul etmemesi olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden bizim yanımızda durumu tamamen belirsiz ve hatta nazik hale gelmişti. Hacı Murat'ın karakterini iyi bilen bazı Dağlılar içinse asıl neden bu küçük gerekçeler değildi. Lezgilerle çok iyi ilişkileri olan Hacı Murat'ın Zakatala'ya geçmek ve (Tiflis'de bulunduğu sırada öğrendiği birçok yararlı ve önemli bilgiye dayanarak) hem Şamil'den hem de Ruslardan bağımsız bir hükümdarlık kurmak istediğini söylüyorlardı.

Öyle veya böyle Şamil, Hacı Murat'ın şahsında Dağıstan'daki en iyi naibini kaybetti. Yılmaz ve cesur baskınları sadece sınırdaki barışçı köylere değil, Kafkas ötesindeki uzak illerimize bile korku salmıştı.